

- 25 Топола /Дончева-Петкова, Л., Ангелова, Ст., Йотов, В. Ранносредновековният некропол при с. Топола, Толбухински окръг /предварително съобщение/. - Проблеми на прабългарската история и култура, 1, 1989, с. 187-197/; Черна /Василчин, Ив. Двубреден езически некропол при с. Черна, Толбухински окръг. - Проблеми на прабългарската история и култура, 1, 1989, с. 198-213/; Ножарево /Радев, Р., Станилов, Ст. Раннесредновековен могилник у с. Ножарево, Силистренски окръг /предварително съобщение/. - Проблеми на прабългарската история и култура, 1, 1989, с. 214-230/; Балчик /Димитров, М. Ранносредновековен двубреден некропол при гр. Балчик/ проучвания през 1984 и 1986 г./ - Проблеми на прабългарската история и култура, 1, 1989, с. 231-240; Старобългарски некрополи в град Балчик. - Проблеми на прабългарската история и култура, 2, 1991, с. 87-100/; Хитово /Йотов, В. Ранносредновековен некропол Хитово 3. - Проблеми на прабългарската история и култура, 2, 1991, с. 101-108/.
- 26 Султана /Mitrea, B. La necropole birituelle de Sultana. - *Dacia*, XXXII, 1988, 91-140/; Извору /Mitrea, B. Das Gräberfeld aus dem VIII. Jahrhundert von Izvoru, jud. Giurgiu. - *Dacia*, XXXIII, 1989, 145-219.
- 27 Сомза, М. *Op. cit.*, 199-219.
- 28 Русанова, И. П. Славянские древности VI-VII вв. М., 1976, с. 88 сл. и особ. с. 96-99.
- 29 Баранов, И. А. *Цит. съч.*, с. 91, 92.
- 30 Бобчева, Л. Грънчарски пещи за старобългарска керамика при с. Топола, Толбухинско. - ИИМБ, XIII /XXVIII/, 1977, с. 172 сл., табл. II-V.
- 31 Баранов, И. А. *Цит. съч.*, с. 100 сл. обр. 35
- 32 Пак там, с. 87.
- 33 Раменов, А. Пещ за глинени изделия в Мадара. - Мадара, II, 1936, с. 25-29.
- 34 Баранов, И. А. *Цит. съч.*, обр. с. 112, обр. 39/25/
- 35 Пак там, с. 24, обр. 7, 11, 15, 22, 23.
- 36 Пак там, с. 86, обр. 28, 3, 4, 5.
- 37 Плетнева, С. А. *Цит. съч.*, с. 140, обр. 36.

ЗА НИКОИ ОСОБЕНОСТИ НА КРЕМАЦИЯТА КАТО
ПОГРЕБАЛЕН ОБРЕД В СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ
И ЗЕМИТЕ ПО ЛЕВИЯ БРЯГ НА р. ДНЕПЪР

Методи Даскалов

Погребалният обред е един от важните етноопределящи белези на всяка археологическа култура. С методите на археологическата наука могат да бъдат изяснени много черти от битата на населението, което не е оставило други сведения. Ретроспективното проучване на погребалния обред на различните етнически групи би допринесло много за изясняване на спорните въпроси около етиогенезиса на славяните и прабългарите.

Погребалният обред е един от добре изследваните елементи на ранносредновековната култура в Североизточна България и Добруджа.¹ Проучванията за периода VII-IX в. показват разнообразие в практикването на кремацията. Във всички случаи тя е извършвана извън рамките на некропола.² Различия се наблюдават при устройството на гробното съоръжение и някои особености, свързани с погребалната обредност. Най-общо могат да бъдат набелязани следните разновидности:

1. Трупоизгаряне, при което останките от кладата са изсипани в кръгла или овална яма.
2. Трупоизгаряне, при което останките са събрани и поставени в глинен /по-рядко - дървен/ съд - урна.
3. Трупоизгаряне, при което отделените от пепелта и въглените кости са поставени в кръгла или овална яма.
4. Трупоизгаряне, при което в ямата е изградена допълнително гробна камера от ломени камъни, каменни плочи или преупотребени тухли. Възможно е тази камера да бъде само маркирана или обозначена с една-две страни или под.
5. Трупоизгаряне, при което урната с кости е поставена в кръгла или овална яма.

И при петте случая в ямата /камерата/ може да бъде поставен съд - гробен дар, накити, елементи от костюма, различни битови предмети, амулети и т.н. Ако по тях има следи от горене, те са лични вещи на покойния и са били на кладата, в противен случай са особен вид гробен дар. Дали в съда е имало храна, може да се определи само ако тя е била месна. Среща се и обичаят в ямата да се поставя от-

делно месна храна.

Произходът на гробните камери, които се срещат както в некрополите само с трупозгаряне,³ така и в двуобредните,⁴ е сполучливо обяснен от Д. Ил. Димитров⁵. Според него традицията на тези гробни камери в предпоставяния период /VI-VII/ е известна единствено в земите по десния бряг на р. Днепър и притоците му Тетерев, Припят, Снов⁶. Според изследвачите⁷ този район през VI-VII в. е обитаван от славяни. Отсъствието на такива камери от големия некропол Сърата Монтеору⁸ показва, че тези славяни при миграцията си на юг не са живели в низините северно от р. Дунав или са се преселили след средата на VII в., когато приблизително престава да функционира некрополът⁹. Гробните камери са специфичен елемент на славянската група, по-късно известна като древланска¹⁰.

Изследвачите у нас,¹¹ в Русия¹² и Украйна¹³ са единодушни, че за обряда на славяните са характерни както урновите, така и безурновите гробове без богати гробни дарове. За урни са използвани определени типове съдове. Ред особености при гробовете с трупозгаряне нямат все още пълно и задоволително обяснение: поставянето на съд - гробен дар,¹⁴ наличието на месна храна,¹⁵ поставянето на повече от една урна в ямата¹⁶. Интересен е и фактът, че в гробовете с трупозгаряне на двуобредните некрополи, както и в гробовете само с кремация, като урни присъстват съдове от една особена категория керамика¹⁷. Някои автори я свързват с прабългарите¹⁸ или родствени на тях племена.¹⁹ Днес вече без особени възражения се приема мнението,²⁰ че т. нар. пастирска керамика²¹ няма нищо общо със салтовската²². Пастирската керамика е продължена от грънчарските занаятчийски произведения на волинцевската култура²³. Неин носител по левия бряг на р. Днепър са летописните северяни²⁴. В изследваните некрополи на волинцевската култура²⁵ тези съдове също присъстват като урни и гробни дарове.²⁶ Това дава основание на един от нейните изследвачи да предположи, че тя има особени ритуални функции.

Обяснение на споменатите по-горе особености на гробовете с кремация в Северозточна България и Добруджа би трябвало да се потърсят в изходните /за нашите земи/ зони на Източна Украйна и Югозападна Русия, откъдето се придвиждат част от славяните и прабългарите.

Спорен е все още въпросът дали прабългарите и родствениите им племена са практикували кремацията²⁸. Опирайки се на някои особености, нехарактерни за славяните - големи, издължени гробни ями, издължени съдове, месна храна в гробовете, някои изследвачи²⁹ опре-

делят гробовете с такива белези като прабългарски. От друга страна обаче, в споменатите изходни зони засега няма проучвени големи некрополи, които да се доближават до характеристиките на некрополите с кремация или на двуобредните некрополи в Северозточна България и Добруджа. Отдавна е изяснен биритуализмът, регистриран в Димитриевишкия некропол³⁰. Сведения за кремация в тези райони на Украйна и Русия има от некропола при Новопокровка,³¹ отделни богати гробни находки от Вознесенка,³² Тополи,³³ Глодоси³⁴. За съжаление все още не е публикуван напълно некрополът край с. Сухая Гомолша, в който са проучени над триста гроба с трупозгаряне³⁵. В него има открити 17 своеобразни предметни "съкровища",³⁶ съдържащи оръжия, части от военно снаряжение и конска амуниция. Те, както и кремацията, го сближават с Новопокровския некропол и находката от Тополи. Тези находки са съсредоточени в един сравнително ограничен за мащабите на степите район, близо до гр. Харков. Оръжието, военното снаряжение и някои накити насочват проучвателите към кръга на салтовските паметници. Друга част от накитите³⁷ се доближават типологично и стилистично до накитите от по-северни територии. Голяма част от керамиката е много близка до керамиката на известната пенковска култура³⁸. Но у нас няма открити некрополи с подобна характеристика, а и в споменатите некрополи няма данни за месна храна и съдове от пастирско-волинцевски тип.

Изследвачите на ранносредновековните некрополи в Северозточна България и Добруджа³⁹ стигат до извода, че те се разделят на две групи: Шуменска и Варненско-Добруджанска. Подобно разделение е направено и на основата на керамичния материал от тях⁴⁰. От тези изследвания става ясно, че определен погребален ритуал се съчетава с определени керамични типове⁴¹. В некрополите от Шуменската група /тип Нови Пазар/ с преобладаващ обред трупополагане керамичният комплекс е представен преди всичко от съдове, характерни за салтовската култура. Керамичният комплекс от некрополите с кремация от типа Разделна-Кастелу и биритуалните некрополи тип Бдинци-Капул-Винлор намира своите паралели сред керамиката от паметници в Молдова⁴² и Украйна⁴³.

Особеностите на ритуала при гробовете с кремация - използването като ритуална керамика на съдове от пастирско-волинцевски тип, използването на една яма за повече от една урна, поставянето на съд - гробен дар, насочват вниманието към граничния район между степната и горско-степната зона по левия бряг на р. Днепър. В тези земи през VII в. са разпространени паметниците на волинцевската

култура.⁴⁴ В досега проучените некрополи на тази култура не е отбелязано оставяне на месна храна в гробната яма. Но в интерес на точността е необходимо да се отбележи, че подобна особеност се наблюдава в некрополите на предшествашата археологическа култура.⁴⁵ В тях също се наблюдава съчетаване на урнови и безурнови гробове /при последните заедно с костите в ямата се откриват пепел и въглени от кладата/, поставяне на съд - гробен дар, както и почти еднакъв асортимент от накити и битови предмети - лични вещи на покойния. Според Е. А. Горюнов, който детайлно изследва археологическите култури от първото хилядолетие от н.е.⁴⁶ в този район, между културата от V - VII в. /тип Тумемля-Банцеровщина-Колочин/ и културата от VII - първата половина на VIII в. /волинцевската/⁴⁷ има както стратиграфска; така и приемственост в отделни елементи.

Като резултат от изложените наблюдения могат да се формулират следните изводи:

1. Съчетаването на безурнови погребения с остатъци от кладата /кости, пепел и въглени/, с урнови /с очистени от кладата кости/, поставянето на съдове - гробен дар и поставянето на месна храна е характерно за некрополите на населението по левия бряг на р. Днепър и неговите леви притоци - Десна, Сула, Псьол, Сейм.

2. Използването на съдове от пастирско-волинцевски тип за урни и гробни дарове, както и поставянето на повече от една урна в гробната яма, е характерно за некрополите на волинцевската култура. Територията на нейното разпространение е същата.

3. Накитите и битовите предмети в гробовете с кремация в земите по левия бряг на р. Днепър и Северозточна България и Добруджа са лични вещи на покойния.

4. Установеният биритуализъм в некрополите от VII-IX в. в Северозточна България и Добруджа засега няма паралели с некрополи в Източна Украйна и Югозападна Русия. Смесването на население и традиции започва след напускането на тези земи, при миграцията на запад към земите на Долен Дунав.

5. Установяването на население от споменатите изходни райони в Северозточна България и Добруджа не е станало по-късно от края на VII в. Към това насочва най-ранната възможна дата на некрополите на наша територия.

6. Една част от населението, практикуващо кремация, мигрирало от левия бряг на р. Днепър, е възможно да бъде отъждествено с племето на северяните-севери, засвидетелствано в руските летописи.

Б Е Л Е Ж И

- 1 Вължарова, Ж. Н. Славяни и прабългари /по данни некрополите VI-XI в./ С., 1976; Димитров, Д. И. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. Варна, 1987. Специално за обряда вж. Същия, Погребалният обред при раннобългарските некрополи във Варненско /VIII-X в./ - ИАН, т. XXXIV, 1974, с. 51-94; Fiedler, U. Die Grablegen der Protobulgaren am der unteren Donau. - Проблеми на прабългарската история и култура. Втора международна среща по прабългарска археология (Шумен, 1986). С., 1989.
- 2 Вължарова, Ж. Н. Цит. съч., с. 9-11.
- 3 Димитров, Д. И. Некрополът при гара Разделна. - ИИМВ, т. XIV/XXIX/ 120-152; Radulescu, A., Hartuchi, N. Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu. Constanta, 1967; Вължарова, Ж. Н. Цит. съч., с. 9-82.
- 4 Вължарова, Ж. Н. Цит. съч., с. 83-172; Димитров, Д. И. Погребалният обред...
- 5 Димитров, Д. И. По въпроса за гробните камери с трупонизгаряне в ранносредновековните некрополи в Северозточна България Добруджа. - ИИМВ, т. XII /XXVII/. Варна 1976, с. 8-17.
- 6 Русанова, И. П. Славянские древности VI-IX вв. между Днепром и Западным Бугом. - САИ, вып. Е 1-25, 1973. Петров, В. П. Памятники корчакского типа /по материалам раскопок С. С. Гамченко/. - МИА № 108, М.-Л. 1963, с. 24, рис. 6; с. 27-28.
- 7 Русанова, И. П. Славянские древности VI-IX вв. Культура Пражского типа. М., 1976. Вернер, Й. К происхождению и распространению автов и склавенов. - СА, № 4, 1972, с. 102-114.
- 8 Nestor, I. L'Etalissement des Slaves en Roumanie a la lumiere quelques deconvertes archeologiques recentes. - Dacia, V, 1961.
- 9 Comsa, M. Die Slawen im Karpatisch-Donauländischen Raum im VI-VII Jahrhundert. - Zeitschrift für Archeologie, 1971, 7, 197-228.
- 10 Седов, В. В. Восточные славяне. Археология СССР. М., 1982.
- 11 Вължарова, Ж. Н. Цит. съч., с. 9-14; Димитров, Д. И. Погребалният обред...
- 12 Артамонов, М. И. Болгарские культуры Северного и Западного Черноморья. Доклады Географического общества СССР. вып. 15. 1970, с. 3-8.
- 13 Археология Украинкой ССР, Кишинев, 1986, с. 135-167.
- 14 Димитров, Д. И. Некрополът при гара Разделна, с. 148-151; за дру-

- гите некрополи вж. Въжарова, Ж. Н. Славяни и прабългари..., с. 9-82.
- 15 Fiedler, U. Op.cit., 146-149; Димитров, Д. И. За произхода на гробните камери..., с. 15.
- 16 Вж. у Въжарова, Ж. Н. Некрополите: Юпер, с. 61-64, Бабово, с. 38-42; Димитров, Д. И. Некрополът при гара Разделна.
- 17 За пастирската керамика - Артамонов, М. И. Етническата принадлежност и историческото значение на пастирската култура. - Археология, год. XI, кн. 3, 1969, с. 3-5. Ангелова Ст., Дончева-Петкова, Л. За разпространението на т. нар. пастирска керамика в българските земи. Доклад на III международен симпозиум по проблемите на прабългарската история и култура. 17-19 октомври 1990 г., Шумен.
- 18 Въжарова, Ж. Н. Славяни и прабългари..., с. 385-394
- 19 Димитров, Д. И. Прабългарите..., с. 237-250.
- 20 Ангелова, Ст. Традиции в прабългарската керамика на Североизточна България /VII-IX в./. ГСУ ИФ, т. 74, 1982, с. 43-44.
- 21 Брайчевский, М. Ю. Исследования Пастырского городища в 1955 г. - КСИА АН УССР, вып. 7, 1957; Същият, Нове находки на Пастырском городище. - КСИА АН УССР, вып. 10, 1960.
- 22 Артамонов, М. И. Етническата принадлежност..., с. 5-11
- 23 Пак там.
- 24 Юренко, С. П. Днепровское лесостепное Левобережье в VII-VIII вв. /Вольпиневская культура/. Автореферат на соискание уч. ст. "к. н.", 4 к.
- 25 Березовец, Д. Т. Дослідження на терр тор Путивльського району Сумської області. Археолог чни пам'ятки УРСР, т. III, 1952, с. 242-250; Същият, Дослідження слов'янских пам'яток на Сейм в 1949-1952 рр. Археолог чни пам'ятки УРСР. т. V, 1954; Същият, Археологические памятники летописных северян. - КСАИ АН УССР., вып. II, 1953.
- 26 Березовец, Д. Т. Дослідження на території ...
- 27 Пак там.
- 28 Димитров, Д. И. Прабългарите..., 207-220.
- 29 Въжарова, Ж. Н. Славяни и прабългари..., с. 423-435; Станилов, Ст. Ранносредновековен некропол в гр. Търговище. - Векове, год. IV, 1975, кн. 3.
- 30 Плетнева, С. А. Об этнической неоднородности Северозападного Хазарского пограничья. - Новое в археологии. М. 1973, с. 108-118.
- 31 Кухаренко, Ю. В. Новопокровський могильник поселення. - Археолог а, вип. VII, 1952, с. 33-51.

- 32 Грінченко, В. А. Пам'ятка VIII ст. у с. Вознесенки на Зопорожжє. - Археологія, вип. III. 1950, с. 37-63
- 33 Кухаренко, Ю. В. О некоторых археологических находках на Харьковщине. - КС ИИМК, вып. XI, 1951.
- 34 Сміленко, А. Т. Глодоськи скарби, Кишинев, 1965.
- 35 Михеев, В. К. Сухогомольшанский могильник. - СА, № 3, 1986, с. 158-173.
- 36 Пак там; Вж. също Дегтярь, А. К. Некоторые вопросы истории населения верхнего течения Северского Донца в раннем Средновековье. - Вестник Харьковского госуниверситета. вып. 214с. 1981.
- 37 Михеев, В. К. Коньковидные подвески из могильника Сухая Гомольша. - СА, № 2, 1983, с. 163-166.
- 38 Михеев, В. К. Две раннесредневековые находки на Харьковщине. - СА, № 3. 1983, с. 212-214; Михеев, В. К., Приходник, О. М. Пенковские поселения на Сиверском Динцу. - Археолог а, вип. 54. 1986, с. 75-81; Михеев, В. К. Сухогомольшанский могильник, 168 с., рис. 2/1-9.
- 39 Fiedler, U. Op.cit., 147-148; Димитров, Д. И. Цвт. съч. с. 207-220.
- 40 Ангелова, Ст. Традиции ..., 38 с., табл. I.
- 41 Пак там, 40 с., с. 50-52.
- 42 Пак там, 43 с.
- 43 Пак там, с. 43-46.
- 44 Сухобоков, О. В.; Юренко, С. П. Этнокультурные процессы на территории Левобережной Украины в I тыс.н.э. - Вопросы этногенеза славян, Кишинев, 1981, с. 131-135; Горюнов, Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. Л. 1982, с. 48-71.
- 45 За некрополите Лебязе-I и Княжий вж.: Липкинг, Ю. А. Могильники третьей четверти I тыс.н.э. в Курском Посеймье. - Раннесредневековые восточнославянские древности. Л. 1974; за некропола до Новгород-Северский - Горюнов, Е. А. Некоторые древности I тыс. н.э. на Черниговщине. - Раннесредневековые восточнославянские древности. Л. 1974.
- 46 Горюнов, Е. А. Ранние этапы..., с. 83-92.
- 47 Пак там.